פסוקים שיש עליהם ניקוד

וְהוּא עָבַר לִפְנֵיהֶם וַיִּשְׁתַּחוּ אַרְצָה שֶׁבַע פְּעָמִים עַד גִּשְׁתּוֹ עַד אָחִיו: וַיָּרָץ עֵשָׂו לִקְרָאתוֹ וַיְחַבְּקֵהוּ וַיִּפֹּל עַל צַוָּארָו וַיִּשָּׁקֵהוּ וַיִּבְכּוּ: (בראשית לג ג-ד).[1]

בראשית רבה עח ט – נשיקה או נשיכה?

״וירץ עשו לקראתו וישקהו״ - נָקוּד עליו. אמר ר׳ שמעון בן אלעזר: בכל מקום שאתה מוצא הכתב רבה על הנקודה, אתה דורש את הכתב. הנקודה רבה על הכתב, אתה דורש את הנקודה. כאן לא כתב רבה על הנקודה ולא נקודה רבה על הכתב - מלמד שנכמרו רחמיו באותה השעה ונשקו בכל לבו.[2] אמר לו ר׳ ינאי: אם כן, למה נקוד עליו? אלא מלמד שלא בא לנשקו אלא לנשכו. ונעשה צווארו של אבינו יעקב של שיש וקהו שיניו של אותו רשע. ומה תלמוד לומר ויבכו? אלא זה בוכה על צווארו וזה בוכה על שיניו.[3]

אבות דרבי נתן נוסח א פרק לד – עשר הנקודות שבתורה[4]

עשר נקודות בתורה, אלו הן:

״יִשְׁפֹּט ה׳ בֵּינִי וּבֵינֶיךָ״ (בראשית טז ה) - נקוד על יו״ד שב״ביניך״,[5] מלמד שלא אמרה לו אלא על הגר. ויש אומרים על המטילין מריבה ביני וביניך.[6]

כיוצא בו: ״ויאמרו אליו איה שרה״ (שם יח ט) - נקוד על אי״ו שב״אליו״,[7] מלמד שיודעין בה ומבקרין אחריה.[8]

כיוצא בו: ״ולא ידע בשכבה ובקומה״ (שם יט לג) - נקוד על וי״ו שב״קומה״ הראשון, מלמד שלא הרגיש אלא בעמידתה של צעירה.[9]

---

[1] על פסוק זה כבר הרחבנו לדון בדברינו מפגש יעקב ועשו בפרשה זו. הפעם, נידרש לנושא הרחב יותר, שמקיף מספר פסוקים במקרא – השיטה לסמן ניקוד מעל מילים מסוימות בפסוקים מסוימים בתורה.

[2] פתחנו בכבודה של פרשת השבוע, למרות שאין זה הניקוד הראשון בתורה. ברור לכל שהניקוד בא לומר דבר-מה מעבר למילים הכתובות ואומר: דרשני. ר׳ שמעון בן אלעזר מציג כלל מתי הכתב גובר ומתי הניקוד: אם הנקודה רבה על הכתב (יש יותר אותיות מנוקדות מאשר אותיות בלי ניקוד), יש בכך סימן שיש לדרוש מעבר לפשט – ״אתה דורש את הנקודה״ ומחפש משמעות שהיא מעבר לפשט המילים – ואפילו מנוגדת. אך אם הכתב רב על הנקודה (יותר אותיות בפסוק שאינן מנוקדות), ״אתה דורש את הכתב״ - אין לך לדרוש מעבר לפשט (עפ״י האותיות שאינן מנוקדות או כולן). ודווקא בפסוק בפרשתנו יש תיקו, מס׳ הנקודות כמספר האותיות ולכן חולקים ר׳ שמעון בן אלעזר ור׳ ינאי כיצד יש להבין את הניקוד כאן.

[3] ר׳ שמעון בן אלעזר דורש את ״וישקהו״ לחיוב, כפשוטו ובלי הנקודות, שברגע האמת נכמרו רחמיו של עשו על יעקב ״ונשקו בכל לבו״, ואילו ר׳ ינאי נאחז בניקוד לומר לנו שלא הייתה כאן נשיקת אמת, שלא בא עשו לנשק ליעקב ״אלא לנשכו״. ראו הדרשה על פסוק זה במדרש ספרי במדבר פיסקא סט שאולי מטיל פשרה בין שתי השיטות בשל התיקו שבין הניקוד לכתב: ״וַיִּשָּׁקֵהוּ - נקוד עליו, שלא נשקו בכל לבו. ר׳ שמעון בן יוחי אומר: הלכה, בידוע שעשו שונא ליעקב. אלא נהפכו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו״. וכבר הארכנו כאמור לדון בנושא בדברינו מפגש יעקב ועשו בפרשה זו בשנה האחרת, כולל הצעה להבחין בין עשו המקראי של ספר בראשית ובין עשו ההיסטורי של תקופת הדרשן: אדום, רומא, הנצרות, ולא נחזור על הדברים כאן.

[4] נשים מדרש זה במרכז הדף ונלך איתו צעד, צעד, מה גם שהוא בנוי עפ״י סדר הפסוקים שבמקרא. בחלק מהמובאות נקצר ונעיר במקום בהערת שוליים ובחלק נרחיב במדרש נפרד להלן. מקור חשוב אחר שמונה את עשרה המקומות בתורה בהם יש ניקוד על המילים הוא מסכת סופרים, הדנה בהלכות כתיבת ספר תורה (וספרי קודש אחרים וקריאתם ועוד), פרק ו הלכה ג: ״עשר נקודות בתורה: ישפוט י״י ביני וביניך, יו״ד שבביניך נקוד; ויאמרו אליו, אי״ו נקוד; ולא ידע בשכבה ובקומה, וי״ו שבקומה נקוד; ויפל על צואריו וישקהו, כולו נקוד וכו׳ ״. מקור נוסף הוא מדרש ספרי במדבר פרשת בהעלותך פיסקא סט שפותח בפסוק ״בדרך רחוקה״ שהוא מעניינו שם ומונה את כל שאר תשעת המקומות. ולהלן נביא מקצת מדרשותיו. עוד מקום בו נמנים עשרת הניקודים שבתורה הוא מדרש במדבר רבה ג יג בפקודי הלוויים, אבות דרבי נתן נוסח ב פרק לז, פסיקתא זוטרתא במדבר בהעלותך ועוד.

[5] נקודה על היו״ד השנייה שבמילה ״ביניך״. כאן ובכל האזכורים שלהלן, מומלץ לעיין בתיקון סופרים (ספר תורה למי שיש) באשר למקום המדויק של כל הנקודות בפסוקים שלהלן.

[6] ובמדרש אגדה (בובר) בראשית פרשת לך לך טז ה: ״ישפוט ה׳ ביני ובינך. למה נקוד על וביניך? לפי שלא אמרה אלא על הגר, ולפי שמסרה עליו דין מיתה תחילה״. כבר הארכנו לדון בדברים קשים אלה של שרה כנגד אברהם בדברינו הגר, שרה ואברהם בפרשת לך לך. שם הבאנו את מדרש בראשית רבה פרשה מה סימן ה שדן ברותחין את שרה ״שהרתיקה אחר מדת הדין״ ולפיכך ״נמנעו מחייה שלושים ושמונה שנה״, וכן שהמילה ״ביניך״ מרמזת על העוּבָּר שהיה ברחמה של הגר ושרה גרמה להפלתו (אם נוריד את שני היו״ד במילה ״ביניך״, נקבל את ״בנך״, שניתן לנקדו בְּנָךְ). שם גם הצענו פירוש ל״מטילין מריבה ביני לבינך״ שהוא ההפך מ״מטיל שלום בבית״ (ויקרא רבה יח א) שהוא בלשון נקייה יחסי אישות. אך מעניין שמדרש בראשית רבה (מה ה) דורש כל זאת בלי להזכיר את הנקודה שמעל המילה ״ביניך״.

[7] על האותיות אל״ף, יו״ד וא״ו שבמילה אליו.

[8] ללמדך שהיו המלאכים יודעים ששרה שם, הגם שהצטנעה, ושאלו את אברהם עליה בדרך של כבוד וצניעות. כך גם במדרש ספרי במדבר פיסקא סט: ״נקוד עליו שהיו יודעים היכן היא״. בנושא זה נרחיב להלן.

[9] במעשה לוט ובנותיו לאחר מהפכת סדום. ״נקוד על וא״ו שבאמצע של ובקומה של בכירה״ (במדבר רבה ג). גם על כך נרחיב להלן.

כיוצא בו: ״וירץ עשו לקראתו ויחבקהו ויפול על צואריו וישקהו״ (שם לג ד) - כולו נקוד, מלמד שלא נשקו באמת. רבי שמעון בן אלעזר אומר: נשיקה זו של אמת וכולן אינן לאמת.[10]

כיוצא בו: ״וילכו אחיו לרעות את צאן אביהם בשכם״ (שם לז יב) - נקוד על ״את״, מלמד שלא לרעות הצאן הלכו אלא לאכול ולשתות ולהתפתות.[11]

כיוצא בו: ״כל פקודי הלוים אשר פקד משה ואהרן״ (במדבר ג לט) - נקוד על ״ואהרן״,[12] למה? מלמד שלא היה אהרן מן המנין.[13]

כיוצא בו: ״או בדרך רחוקה״ (שם ט י)[14] - נקוד על ה״א שב״רחוקה״, מלמד שלא היתה דרך רחוקה אלא מן אסקופת עזרה ולחוץ.[15]

כיוצא בו: ״ונשים עד נופח אשר עד מידבא״ (שם כא ל)[16] - נקוד על ר״ש שב״אשר״, למה? מלמד שהחריבו האומות ולא החריבו המדינות.[17]

כיוצא בו: ״ועשרון עשרון״ (שם כט טו) - של יום טוב הראשון של חג הסכות נקוד ״ועשרון״ בוא״ו,[18] למה? מלמד שלא יהא שם אלא עשרון אחד.[19]

---

[10] אם לעיל בבראשית רבה בו פתחנו אומר ר׳ שמעון בן אלעזר: ״מלמד שנכמרו רחמיו באותה השעה ונשקו בכל לבו״, כאן הוא מגדיל לעשות ואומר שזו הייתה נשיקת אמת. המשך המשפט: ״וכולם אינם לאמת״ (בנוסח אחר: ״ולכולם אין אמת״) כוונתו, כך נראה, למעשי עשו האחרים שלא היו אמתיים כנשיקה חד פעמית זו. או שמא הכוונה לכל שאר הנשיקות שבתורה שאינן אמיתיות? ראו רשימת כל הנשיקות בבראשית רבה ע יב, בדברינו מפגש יעקב ועשו בפרשה זו. ראו גם דברינו מפגש יעקב ורחל – נשיקה ובכיה בפרשת ויצא.

[11] כך גם הנוסח במקבילה במדרש במדבר רבה ג יג. אבל במדרש ספרי במדבר סט ובבראשית רבה פד יג הנוסח הוא: ״שלא הלכו אלא לרעות את עצמם״. נוסח קצת פחות חריף אבל מבטא את אותו הרעיון שהליכת האחים הייתה לִרְעוֹת וּלְרָעוֹת – לחרוש רעות. הבדל קטן בניקוד (הפעם מלמטה, חיבור בין שני סוגי הניקודים?). ראו גם פירוש רד״ק על הפסוק, בעקבות בראשית רבה פד יג: ״שלא הלכו אלא לרעות את עצמם, רוצה לומר: הרחיקו מאביהם להנאת עצמם לאכול ולשתות ולעשות כרצונם בשכם״. והוא מוסיף שם בהמשך דבריו שלא פחדו מאנשי שכם ״ואנשי הארץ היו יראים מהם״, מה שאולי מגדיל את חטא מכירת יוסף אח״כ – האחים היו עדיין שיכורי כח מהניצחון על שכם.

[12] על כל חמש האותיות.

[13] אהרון עצמו, הגם שהוא משבט לוי (כל הכהנים הם גם לוויים) לא נספר במנין הלוויים בתורה שהיה: ״שְׁנַיִם וְעֶשְׂרִים אָלֶף״ (במדבר ג לט). ראו אזכור עניין זה בגמרא בכורות ד ע״א בדיון איך נפטרו בכורי בהמות הלוויים בעת הקדשתם במדבר. השאלה שם מתמקדת בבכורי בהמותיו של אהרון משום שהוא עצמו לא נמנה במנין הלוויים. ומתרצת הגמרא שם: ״הוקשו כל הלוויים זה לזה״. ראו פרטי הסוגיה שם. אך מה בא כל זה להשמיענו? שאהרון לא נמנה? בשביל זה מנוקדות כל חמש אותיות שמו? ראו פירוש פענח רזא (רבי יצחק ב״ר יהודה הלוי מסוף תקופת בעלי התוספות, סוף מאה 13, שליקט הרבה מפירושי בעלי התוספות לתורה) על הפסוק שאומר שהיה זה לכבודו של אהרון, שמשה צירף אותו למפקד הלוויים, למרות שהיה צריך להיות בתוך הנפקדים ולא בפוקדים: ״נקוד על אהרן לומר כאילו היה טעות כאן, דלמשה לבדו צוה הקב״ה: פקוד את בני לוי, ולא כפקודי בני ישראל שעליו אמר לו: תפקדו אותם אתה ואהרן. ומשה חלק לו כבוד ונטלו עמו גם בזה״. משה מוסיף את אהרון לצד שמו כפוקד, לכבודו של אהרון, אבל מיד גם מוסיף את הניקוד למעלה. וחכמי הדורות כבר יבינו ויפענחו. ואגב כל זאת למדנו שמשה עצמו לא היה במנין הלוויים.

[14] במצוות פסח שני מי שהיה בדרך רחוקה בפסח הראשון ולא הספיק לקיימו.

[15] ניקוד זה הוא היחיד שזכה לאזכור במשנה מפורשת ובתוספתא. ראו מסכת פסחים פרק ט משנה ב: ״איזו היא דרך רחוקה? מן המודיעים ולחוץ וכמדתה לכל רוח, דברי ר׳ עקיבא. ר׳ אליעזר אומר: מאיסקופת העזרה ולחוץ. אמר ר׳ יוסי: לפיכך נקוד על ה״א לומר לא מפני שרחוקה ודאי אלא מאיסקופת העזרה ולחוץ״. מספיק ניקוד על האות ה״א במילה ״רחוקה״ כדי להחיל דין פסח שני על כל מי שלא נכנס לעזרה בשעת שחיטת קרבן הפסח! ראו ירושלמי פסחים פרק ט הלכה ב על דין זה: ״ורבנן אמרי: בשעה שהכתב רבה על הנקודה, את דורש את הכתב ומסלק את הנקודה. ובשעה שהנקודה רבה על הכתב, את דורש את הנקודה ומסלק את הכתב. אמר רבי: אף על פי שאין שם אלא נקודה אחת מלמעלן, את דורש את הנקודה ומסלק את הכתב - ה״א שברחוקה נקוד. איש רחוק ואין דרך רחוקה״. הדרך בעצם קרובה למדי, האיש עומד רחוק, מחוץ לעזרה. והרוצה להרחיב בדין זה יעיין בתוספתא פסחים פרק ח הלכה ג ובגמרא בבלי פסחים דף צג ע״ב, ובנוסח המקבילה בספרי במדבר סט: ״או בדרך רחוקה, נקוד על הה״א שאפילו בדרך קרובה והוא טמא, לא היה עושה עמהם את הפסח״. הפטור ל״רחוק״ הקרוב הוא רק למי שהיה טמא.

[16] במלחמת סיחון מלך חשבון, שנחלקו בה המפרשים עם היא מלחמת סיחון במואב או מלחמת ישראל בסיחון. ראו הפסוק המלא: ״וַנִּירָם אָבַד חֶשְׁבּוֹן עַד דִּיבֹן וַנַּשִּׁים עַד נֹפַח אֲשֶׁר עַד מֵידְבָא״.

[17] ובנוסח במדבר רבה פרשה ג: ״ויש אומרים: מלמד שלא החריבו האומות אלא מדינות״. אומות הם התושבים, מדינות הם הערים והיישובים. ובמקבילה באבות דרבי נתן נוסח ב פרק לז: ״יכול שהגיעו עד מידבא? הנקיד עליו, שלא הגיעו עד מידבא״. אך בנוסח ספרי במדבר ובמדבר רבה: ״נקוד עליו, שאף מלהלן היה כן״, היינו גם מעבר למידבא. עד ועד בכלל, עד ומעבר לו.

[18] על הוא״ו השני במילה ״ועשרון״, מה שאגב נראה כמו חולם (שהוא הניקוד היחיד שמעל לאות, בדומה לניקוד על השי״ן.

[19] ראו אזכור זה בגמרא מנחות פז ע״ב: ״אמר ר׳ יוסי: למה נקוד וי״ו שבאמצע עשרון של עשרון ראשון של יום טוב הראשון של חג? שלא ימדוד לא בשל ג׳ לפר ולא בשל שנים לאיל. ורבי מאיר? נקודו לא דריש״. הרי לנו גם שיטה של מי שלא דורש את הניקוד!

כיוצא בו: ״הנסתרות לה׳ אלהינו והנגלות לנו ולבנינו עד עולם״ (דברים כט כח) - נקוד על ״לנו״[20] ״ולבנינו״[21] ועל עי״ן שב״עד״,[22] למה? אלא כך אמר עזרא: אם יבוא אליהו ויאמר לי: מפני מה כתבת כך? אומר אני לו: כבר נקדתי עליהן.[23] ואם אומר לי: יפה כתבת אעבור נקודה מעליהן.[24]

רד"ק בראשית פרק יח ט – טעם הנקודות הן הדרשות

ויאמרו אליו - נקוד על איו, ואין לנו טעם בנקודות אלא מה שנמצא מהם בדרשות.[25]

מסכת בבא מציעא דף פז עמוד א – ללימוד דרך ארץ[26]

ויאמרו אליו איה שרה אשתך ויאמר הנה באהל - להודיע ששרה אמנו צנועה היתה. אמר רב יהודה אמר רב, ואיתימא רבי יצחק: יודעים היו מלאכי השרת ששרה אמנו באהל היתה, אלא מאי באהל - כדי לחבבה על בעלה. רבי יוסי ברבי חנינא אמר: כדי לשגר לה כוס של ברכה. תני משום רבי יוסי: למה נקוד על איו ש״אליו״ - לימדה תורה דרך ארץ שישאל אדם באכסניא שלו.[27]

מסכת נזיר דף כג עמוד א – גנותו של לוט

---

[20] על כל המילה.

[21] כל המילה.

[22] סה״כ 11 נקודות. זה ללא ספק המקרה הבולט של ניקוד מעל האותיות במקרא. שני לו הוא ״וישקהו״ בפרשתנו שיש בו 6 נקודות.

[23] זה סמך לכך שעיקר סימון הנקודות מעל לאותיות משמש סימן מחיקה. אך נמנעו מלמחוק ממש, רק ציינו שיש אפשרות שצריך למחוק אות זו. טכניקה זו מוכרת גם במגילות מדבר יהודה ובכתבי-יד מימי הביניים (יוסי עופר, מס׳ 2 במים האחרונים). אבל ראינו ונראה שנקודות אלה גם משמשות לדרשות שונות. לא מחקו, אבל דרשו ופירשו באופנים שונים (כולל אי-דרישה). ואגב למדנו על מעמדו של עזרא כמחדש התורה בבית שני שגם נדרש לנוסח התורה המדויק וכבר אז היו ספקות מסוימים בנוסח.

[24] ראו במקבילה בספרי במדבר ובבמדבר רבה הנ״ל: ״נקוד עליו, אמר להם: עשיתם הגלוים אף אני אודיע לכם את הנסתרים״. בסוף הדרשה בא נימוק מדוע מנוקדות מלמעלה אותיות ומילים מסוימות בתורה ומי הוא שעשה זאת – עזרא הסופר. הוא עזרא ששינה את הכתב העברי העתיק שנקרא בלשון חכמים דעץ, רעץ, או ליבונאה לכתב של היום המכונה ״כתב אשורי״. ראו דברינו שינוי הכתב בפרשת דברים. ולמה עשה זאת? משום שהיה ספק בידיו לגבי הנוסח המדויק של פסוקים מסוימים בתורה. אולי בדומה לפסוקים שאין להם הכרע, אחד מהם מצוי בפרשתנו, בראשית לד ז: ״וּבְנֵי יַעֲקֹב בָּאוּ מִן הַשָּׂדֶה כְּשָׁמְעָם וַיִּתְעַצְּבוּ הָאֲנָשִׁים וכו׳ ״. ראו בראשית רבה פ ו בפרשתנו (והוא גם במכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דעמלק פרשה א). עוד בנושא מסורת המקרא, ראו ירושלמי תענית פרק ד הלכה ב: ״שלושה ספרים מצאו בעזרה: ספר מעוני וספר זעטוטי וספר היא. באחד מצאו כתוב: מעון אלהי קדם ובשנים כתוב: מעונה אלהי קדם, וקיימו שנים וביטלו אחד. באחד מצאו כתוב: וישלח את זעטוטי בני ישראל ובשנים כתוב: וישלח את נערי בני ישראל, וקיימו שנים וביטלו אחד. באחד מצאו כתוב: תשע היא ובשנים כתוב: אחת עשרה היא, וקיימו שנים וביטלו אחד״. ראו דרשה זו גם בספרי דברים שנו, מסכת סופרים ו ד ועוד. וכבר נשפכו דיותות ונשברו קולמוסין בנושא מסורת המקרא ולא נידרש לנושא מורכב זה כאן (ראו מקצת במים אחרונים). ועל הנסתרות והנגלות כבר זכינו להקדיש דף בפרשת נצבים ונזכיר עוד מעט גם להלן.

[25] רד״ק מזכיר את נושא הניקוד על המילים בתורה (שזכינו רק לפירושו לספר בראשית) ובנ״ך, כמעט בכל מקום בו הוא מפרש פסוק שנקוד עליו. (ראו אזכורו לעיל הערה 11). כאן, במקרה של המלאכים, אברהם ושרה, הוא מגדיר כלל שמצד אחד נשמע מגביל, אך מצד שני מרחיב ואומר שהניקוד על המילים בתורה איננו רק בגלל הספק שהיה לעזרא ולסופרים אחרים לגבי נוסח המקרא המדויק, אלא משמש בסיס לדרשות על הפסוקים, כפי שעולה בבירור מכל מה שראינו עד כה ועוד נראה. אפשר שניקוד זה הוא הגרעין הראשוני של עולם המדרש והפרשנות וקדום לטעמי המקרא ואפילו לפיסוק הפסוקים. ולפי שניקוד זה מצוי בספר התורה עצמו ובהלכות כתיבתו, הרי זה אומר: פרשני ודרשני ונסה תמיד לקרוא בין האותיות ובין המילים, כמו הקב״ה שהיה טורח לקשור כתרים לאותיות התורה ורבי עקיבא שהיה דורש על כל קוץ וקוץ (גמרא מנחות כט ע״ב).

[26] חלק מהאזכורים המנויים ברשימות שראינו באבות דרבי נתן ובמקבילות (הערה 4 לעיל), זכה לדיון נפרד במקורות חז״ל. ראשון לכולם הוא דין ״דרך רחוקה״ שהוא היחיד שנזכר במשנה ובתוספתא (הערה 15 לעיל). השאר, נזכרים בגמרא או במדרשים. נסקור כמה מהם.

[27] הנה ניקוד על מנת ללמדנו דרך ארץ. אולי חיזוק לאמירה: ״דרך ארץ קדמה לתורה״ (מקור: ויקרא רבה ט ג) – דרך ארץ אשר מוקדמת ומנוקדת על אותיות התורה ומשקיפה עליהם מלמעלה. אבל אם כך, ניחא ״אַיֵּהּ״ שכתוב בתורה שמכוון לשרה, מהו ״איו״ המנוקד? בלשון זכר על שרה? ראו מדרש בראשית רבה מח טו, פרשת וירא שדורש את ״איו״ על אברהם: ״איו אברהם? א״ר עזריה: כשם שאמרו איה שרה כך אמרו לשרה איו אברהם״, מה שנשמע יותר מדויק ומאוזן. המלאכים שאלו את אברהם על שרה ושאלו את שרה על אברהם, ללמדך שהיה למלאכים דיבור ישיר עם שרה. ראו שמות רבה א א: ״מכאן אתה למד שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות״. ומה למדנו מכאן בכל מקרה? שדווקא האותיות המנוקדות אינן מחוקות אלא נדרשות. האות למ״ד שבמילה ״אליו״ היא שנמחקת ומשם התקבל ״איו״! וכבר עמד על קושי זה פירוש חזקוני בראשית פרק יח ט, (בהערתו על פירוש רש״י שם שמביא את הגמרא לעיל) ומציע שהניקוד כאן אינו במקום הנכון, כשיטת ״אין כאן מקומו״ שנראה ברש״י על הנסתרות והנגלות להלן. אילו הייתה הלמ״ד במילה ״אליו״ מנוקדת, היה ״איו״ מקדים את ״איה״ והיה מתפרש שהמלאכים הקדימו לשאול את שרה על אברהם לפני ששאלו את אברהם על שרה. באו הסופרים (עזרא) ונקדו את האל״ף, היו״ד והוא״ו במטרה להזיז את כל המילה ממקומה. והרי לנו ניקוד האותיות מעבר לנושא המחיקה וההסבר של עזרא לאליהו. ניקוד שהוא פרשנות המקרא ממש ועוד בהזזות.

משל ללוט ושתי בנותיו עמו, הן שנתכוונו לשם מצוה – ״וצדיקים ילכו בם״, הוא שנתכוין לשם עבירה – ״ופושעים יכשלו בם״.[28] ודלמא הוא נמי לשום מצוה איכווין! אמר רבי יוחנן, כל הפסוק הזה על שם עבירה נאמר: ״וישא לוט את עיניו״, ״ותשא אשת אדוניו את עיניה״ ...[29] והא מינס אניס![30] תנא משום רבי יוסי בר רב חוני: למה נקוד על וי״ו ״ובקומה״ של בכירה?[31] לומר, שבשכבה לא ידע, אבל בקומה ידע. ומאי הוה ליה למיעבד? מאי דהוה הוה![32] נפקא מינה, דלפניא אחרינא לא איבעי למישתי חמרא.[33]

מסכת סנהדרין דף מג עמוד ב – הנסתרות והנגלות

...[34] כתנאי: ״הנסתרות לה׳ אלוהינו והנגלות לנו ולבנינו עד עולם״ למה נקוד על לנו ולבנינו ועל עי״ן שבעד? מלמד שלא ענש על הנסתרות עד שעברו ישראל את הירדן, דברי רבי יהודה.[35] אמר ליה רבי נחמיה: וכי עָנַשׁ על הנסתרות לעולם? והלא כבר נאמר ״עד עולם״. אלא, כשם שלא ענש על הנסתרות - כך לא ענש על עונשין שבגלוי עד שעברו ישראל את הירדן.[36]

מסכת ברכות דף ד עמוד א – שמא יגרום החטא

---

[28] הגמרא שם מחפשת דוגמאות לפסוק בהושע יד י (הפטרת פרשת שובה): ״מִי חָכָם וְיָבֶן אֵלֶּה נָבוֹן וְיֵדָעֵם כִּי יְשָׁרִים דַּרְכֵי ה׳ וְצַדִּקִים יֵלְכוּ בָם וּפֹשְׁעִים יִכָּשְׁלוּ בָם״. מי הם הצדיקים ומי הם הפושעים. לאחר כמה הצעות שנדחו, מגיעה הגמרא למקרה של לוט ובנותיו שגם הוא מהמנוקדים.

[29] בקטע שהשמטנו מביאה הגמרא מספר פסוקים להראות שכבר ראייתו של לוט: ״וַיִּשָּׂא לוֹט אֶת עֵינָיו וַיַּרְא אֶת כָּל כִּכַּר הַיַּרְדֵּן כִּי כֻלָּהּ מַשְׁקֶה וכו׳ ״ וירידתו לסדום היו בעבירה.

[30] והרי היה לוט אנוס שכן שכרוהו בנותיו.

[31] בנוסחאות שבידינו הוא״ו המנוקדת במילה ״ובקומה״ היא הוא״ו שבתוך המילה, (כך מפורש במדרש במדבר רבה לעיל), לא וא״ו החיבור שבראשה ויש לקרוא ״ובקמה״. אך נראה לפי תוכן הדרשה, נראה נכון יותר למחוק את וא״ו החיבור.

[32] ומה יכול היה לוט לעשות? מה שהיה היה! היה צריך להיזהר בלילה השני כמו שהגמרא ממשיכה להסביר.

[33] ראו מקבילה מלאה בגמרא הוריות י ע״ב. גם אם היה לוט אנוס במקרה הראשון של הבת הבכירה ולא ידע כששכב איתה, הרי התפכח מיינו למחרת והיה צריך להיזהר בשנייה. וזה מה שבא הניקוד על ״ובקומה״ ללמדנו. ומדרש משלי (בובר) פרשה כו (שמונה גם הוא את עשר הנקודות שבתורה) מוסיף כאן: ״מלמד שעבירה גוררת עבירה״. וילקוט שמעוני תורה פרשת וירא מוסיף לגנותו: ״ולא ידע בשכבה ובקומה – נקוד, למה? שהיה שכור מאמש אבל בלילה פג יינו והרגיש בה. מפני כך הוא מתפרסם בכל שבת - הרי הוא חייב לעצמו״. כל הניקוד הבודד הזה בא רק לגנותו של לוט? בלי הניקוד מה היינו חושבים עליו? ראו פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרשת וירא יט לג: ״ולא ידע בשכבה ובקומה. נקוד עליו ללמוד שבשכבה לא ידע, אבל בקומה ידע שהרגיש, ולא היה לו ראוי לשתות גם בליל שני, לפיכך הזכרים של עמון ומואב נתרחקו מישראל והנקבות נתקרבו״. זו התשובה! הניקוד בא לגנות את לוט, את: ״ופושעים יכשלו בם״, אבל בה בעת גם להכשיר את בנות מואב ועמון, את: ״וצדיקים ילכו בם״. (הם הנשים שהטיאו בזנות בשטים ואמות אמותיהם שכרו את לוט). וכמו שדרשו אח״כ חכמים בבית המדרש: ״מואבי ולא מואבית, עמוני ולא עמונית״ במטרה להכשיר את רות המואביה ואת בית דוד! ראו דברינו לא יבוא עמוני ומואבי בפרשת ויצא. זאת ועוד, ראו מדרש אגדה (בובר) בראשית פרשת וירא יט לג ממנו ניתן להבין שהבת הבכירה נתנה בבוקר לאביה להבין מה אירע: ״כשהיתה שוכבת עם אביה לא היה יודע וכשבאת לקום הבין, ולכך כתיב בקומה נקוד, והיה לו לעמוד ולשמור עצמו שלא ישתה יין בלילה שניה, והוא לא שמר עצמו. ובקומה של צעירה אינו נקוד, ששמרה עצמה שלא ירגיש בה אביה״. זאת ועוד, ראו בראשית רבה נא יא שהבכירה לא מהססת לומר ממי בא בנה כשהיא קוראת לו: ״מואב״, היינו זה שבא מאב (ואילו הצעירה חסה על כבוד אביה וקוראת לבנה: ״בן עמי – בן מי שהיה עמי״. ורות באה ממואב. ערפה העמונית התרחקה ואילו רות התקרבה ובאה לחסות תחת כנפי השכינה. וכל זה מניקוד קטן אחד על אות וא״ו במילה ״ובקומה״. יש תקומה. מנפלאות המדרש באגדה והדרשות להלכה.

[34] הגמרא שם דנה במעילה של עכן שלקח משלל יריחו ואומרת שכבר בימי משה מעל עכן פעמיים, אבל אז לא נענשו ״לפי שלא ענש על הנסתרות עד שעברו ישראל את הירדן״. משם מתגלגלת הסוגיה למחלוקת ר׳ יהודה ור׳ נחמיה בפירוש הפסוק: ״הנסתרות לה׳ אלוהינו וכו׳ ״. כבר דנו בנושא זה בדברינו הנסתרות והנגלות בפרשת נצבים וכאן נביא רק הדרוש לענייננו.

[35] שיטת ר׳ יהודה היא שכל זמן שהיו בני ישראל במדבר התחייבו בערבות הדדית רק על הנגלות (מדין כל ישראל ערבים זה בזה, ראו דברינו בנושא זה בפרשת בחוקותי). אבל לאחר שנכנסו לארץ, התחייבו גם על הנסתרות. הניקוד בפסוק בא לומר שיש לקרוא אותו פעם עם הניקוד ופעם בלי. מתי? רש״י בגמרא שם מסביר את כל העניין באריכות ואומר בשיטת ר׳ יהודה: ״באה הנקודה לדרוש שאין מידה זו (שפטורים על הנסתרות) נוהגת לפוטרנו, אלא עד שעברו את הירדן״. והוא מוסיף שלפי שיטת ר׳ יהודה: ״היה לו לנקוד את הנקודה הזאת על לה׳ אלהינו, אבל לאו אורח ארעא לנקוד את השם״. ראו גם תוספות שם. יוסי עופר מסביר שבשיטת ר׳ יהודה הקריאה בלי הניקוד מתאימה למצב במדבר (על הגלויות נענשים אבל לא על הנסתרות, כפשוטו של פסוק), ואילו הקריאה עם הניקוד, שמוחקת את ההבדל בין הנסתרות לנגלות, מתאימה לתקופה שלאחר הכניסה לארץ, בה נענש הציבור גם על חטאי היחיד הנסתרים. אם כך, זו כמובן עליית מדרגה גדולה בדין ערבות ישראל זה בזה.

[36] שיטת ר׳ נחמיה היא שעל הנסתרות אף פעם לא נענשים – ״עד עולם״ (גם לשעבר), ועל הנגלות נענשו רק משנכנסו לארץ. איך זה מסתדר עם הניקוד? מסביר רש״י: ״הנקודה לימדתך דהאי דכתיב הנגלות לנו ולבנינו - לאו עד הנה נהגה מדה זו, אלא מכאן ואילך, דכל נקודה למעט, דכך לא ענש את אחרים על עונשין שבגלוי עד שעברו את הירדן״. לפי זה הפסוק כולו מדבר על תקופת המדבר ויש ממש למחוק את המילים ״לנו ולבנינו עד״ ויש לקרוא אותו כך: ״הנסתרת לה׳ אלהינו והנגלת״. ובהורדת הנקודות מתקבל המצב שנהג בכניסה לארץ, היינו שעל הנגלות ערבים זה לזה אבל לא על הנסתרות כפשוטו של פסוק. בין שתי השיטות וכל הפירושים נראה שיש ניקוד שאותו עצמו צריך להזיז ממקומו (כאן וחזקוני לעיל הערה 27) ושיטת המחיקה כבר אינה כל כך פשוטה והופכת, בידי התנאים, התלמוד ופרשניו, לפרשנות מורחבת, לכפל משמעות (״וישקהו בפרשתנו), לפטור מפסח ראשון ומתן הזדמנות לפסח שני גם למי שבעצם היה קרוב למדי, לדרשה להכשרת בית דוד ורות המואביה ועוד. מה בדיוק היה עזרא מסביר כאן לאליהו?

ודוד מי קרי לנפשיה חסידי? והכתיב: ״לולא האמנתי לראות בטוב ה׳ בארץ חיים״ (תהלים כז יג) ותנא משמיה דרבי יוסי: למה נקוד על לולא? - אמר דוד לפני הקב״ה: ריבונו של עולם! מובטח אני בך שאתה משלם שכר טוב לצדיקים לעתיד לבוא, אבל איני יודע אם יש לי חלק ביניהם אם לאו! - שמא יגרום החטא; כדרבי יעקב בר אידי, דרבי יעקב בר אידי רמי, כתיב: ״והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך״, וכתיב: ״ויירא יעקב מאד״! אמר: שמא יגרום החטא, כדתניא: ״עד יעבר עמך ה׳ עד יעבר עם זו קנית״; ״עד יעבר עמך ה׳ ״ - זו ביאה ראשונה, ״עד יעבר עם זו קנית״ - זו ביאה שניה; מכאן אמרו חכמים: ראויים היו ישראל ליעשות להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה להם בימי יהושע בן נון, אלא שגרם החטא.[37]

לוּלֵי תוֹרָתְךָ שַׁעֲשֻׁעָי אָז אָבַדְתִּי בְעָנְיִי: (תהלים קיט צב).

שבת שלום
מחלקי המים

מים אחרונים: נראה שנגענו כאן בנושא מעניין ומורכב הקשור למסורת המקרא שברי סמכא ואוריין כבר דנו בו. למקורות מעט שמצאנו, ראו:

1. אביגדור שנאן, "עשר נקודות בתורה – דרשות חז"ל על המלים המנוקדות מעליהן", בתוך: שרה יפת (עורכת), המקרא בראי מפרשיו – ספר זיכרון לשרה קמין, הוצאת מאגנס והאוניברסיטה העברית, עמ' 198-214.
2. יוסי עופר: ראו דף שכתב באתר אונ' בר אילן: https://www.biu.ac.il/JH/Parasha/netzabim/ofe.html. וכמו כן ספרו, המסורה הבבלית לתורה, עקרונותיה ודרכיה, ירושלים תשס"א, עמ' 240 – 253.
3. הספר 'בעיני אלהים ואדם', בית מורשה ירושלים תשע"ה 2015, בפרט עמודים 101-116

וכל היודע מקורות ומאמרים נוספים בנושא זה אנא יאיר עינינו ויחיש שמועתו הטובה אלינו במהרה.

[37] ראו מקבילות לדרשה זו במדרש תהלים (שוחר טוב; בובר) מזמור כז שמונה הרבה "לולא" או "לולי" אחרים שבתנ"ך, וכן בבראשית רבתי פרשת וישלח בהקשר ברור לפרשתנו. בחרנו לסיים במדרש זה בשל מוטיב "שמא יגרום החטא" שקשור לפרשה ועליו הרחבנו בדברינו אין הבטחה לצדיק בעולם הזה בפרשה זו - אלה שני מוטיבים דומים ומשלימים. מדרש זה גם מחזיר אותנו לדמותו של עזרא המסמלת את המעבר מבית ראשון לשני, מתקופת הנבואה לתקופת החכמה שבה מסורת המקרא היא אבן בניין מרכזית. החשוב לענייננו, מדרש זה פותח צוהר לפסוקים מחוץ לתורה, בנביאים ובכתובים, שגם הם מנוקדים. לא מצאנו מקור המונה ומפרט פסוקים אלה (דוגמת המקורות שהבאנו לעיל המונים את עשרה הניקודים שבתורה) וכל היודע דבר אודות ניקודים בנביאים ובכתובים, אנא יחיש שמועתו הטובה אלינו. כך או כך, ראו הצעתו של עמוס חכם בפירוש דעת מקרא לפרק זה שהפסוק המצוטט והמנוקד: "לולא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ חיים" הוא: "משפט מקוטע שמפורשת בו הרישא הפותחת 'לולא', ואילו הסיפא אינה מפורשת ועל הקורא להשלימה במחשבתו. ואולי לזאת רומזות הנקודות שבתיבת 'לולא' על פי המסורה". תקרא את המקרא ותשלים, תפרש ותדרוש כהבנתך. ואולי יש לקרוא את שני הפסוקים החותמים פרק זה, שאנו אומרים מראש חודש אלול ועד תום חגי תשרי, ברצף: "לוּלֵא הֶאֱמַנְתִּי לִרְאוֹת בְּטוּב ה' בְּאֶרֶץ חַיִּים: קַוֵּה אֶל ה' חֲזַק וְיַאֲמֵץ לִבֶּךָ וְקַוֵּה אֶל ה' ". את הניקוד על 'לולא' המסמל את החשש והחרדה המלווים את החצי השני של הפרק ("אַל תַּסְתֵּר פָּנֶיךָ מִמֶּנִּי אַל תַּט בְּאַף עַבְדֶּךָ עֶזְרָתִי הָיִיתָ אַל תִּטְּשֵׁנִי וְאַל תַּעַזְבֵנִי אֱלֹהֵי יִשְׁעִי: כִּי אָבִי וְאִמִּי עֲזָבוּנִי וַה' יַאַסְפֵנִי") ממלאים התקווה והביטחון בה' אשר נוסכים באדם חוזק ואומץ לב וחוזרים שוב כתקווה שנייה.